

*Трофімчук Т.М.,**к.е.н., асистент кафедри трудових ресурсів і підприємництва,
Національний університет водного господарства та природокористування*

ГЕНЕЗИС ТЕОРІЇ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

Анотація. У статті розглянуто основні етапи становлення теорії людського капіталу. Наведено основні визначення поняття «людський капітал» у працях українських економістів. Сформульовано визначення основоположного поняття з можливістю застосування його в практиці управління оцінюванням людського капіталу.

Ключові слова: людський капітал, теорія людського капіталу, економічні школи.

Постановка проблеми. Теорія людського капіталу протягом останніх десятиліть привертає до себе все більшу увагу. Значного поширення набувають дослідження методологічних засад його аналізу та висувуються ідеї застосування концепції людського капіталу в практиці управління людськими ресурсами. Але створення науково обґрунтованих важелів управління людським капіталом можливе лише на основі аналізу наукових поглядів та вчень економічних шкіл і уточнення сутності основоположного поняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретичних аспектів людського капіталу, зокрема і питань генези та розвитку категорії, пов'язане з рядом низкою західних економістів та російських і вітчизняних науковців, серед яких: Г. Беккер, Дж. Кендрік, Л. Туроу, І. Фішер, Т. Шульц, О. Добриніна, С. Дятлов, В. Антонюк, В. Близнюк, Д. Богиня, О. Бородіна, О. Грішнова, А. Колот, Н. Маркова.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом із тим становлення концепції людського капіталу почалося ще задовго до того, як основоположне поняття набуло загального визнання в економічній науці. Розвиток концепції людського капіталу в економічній науці виступає як процес накопичення теоретичних підходів і наукових поглядів, що розглядають минуле економічної думки як початок процесу еволюції, синтезу досягнень наукових шкіл, нагромадження ідей і поглядів щодо місця і ролі людини в економіці. **Мета статті** полягає у дослідженні генези концепції людського капіталу з часів зародження економічних ідей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вартість праці хоч і була об'єктом тривалих наукових дискусій, а її визначення спочатку було випадковим, слабо пов'язаним з якістю трудових можливостей, методологічні засади вивчення людського капіталу були закладені ще в працях давньогрецьких філософів.

Задовго до появи в науковому обігу словосполучення та самої теорії питання соціально-трудова відносин розглядають Ксенофонт та Аристотель, ведучи мову про значення поділу праці та справедливий обмін її результатів.

Розглядаючи сьогодні людський капітал через призму економічної категорії «капітал», можна зазначити, що перші трактування даного поняття обґрунтовані також Аристотелем. Він виділяє окрему науку про багатство, яка вивчає явища, пов'язані з накопиченням грошей [18]. Окрім того, ще задовго до теорії факторів виробництва Сея, Аристотель розмірковує про пропорційний обмін благ. Він намагається зрозуміти, чому певна кількість одного блага обмінюється на певну кількість іншого блага, і що в них є такого спільного, щоб мати можливість порівняти їх один з одним у певній пропорції. Спільним

він вважає затрачену працю на виробництво цих благ. Відповідно, блага обмінюються пропорційно затратам праці на їх виробництво [3]. Аристотель звертає увагу на різну складність праці, а отже, і на рівень умінь та навичок працівників, що виробили ці блага – чим вища цінність блага, тим більш кваліфікована праця була затрачена на його виробництво.

Приділяли увагу важливості людської праці і представники Середньовіччя. Видатний мислитель арабського Сходу Ібн Хальдун звертає увагу на трудове походження вартості, спираючись на те, що більша частина нагромадженого та безпосередньо корисного для людини рівноцінна вартості людської праці. Він звертає увагу на те, що в основі акту купівлі-продажу «рівноважного (еквівалентного) обміну... за вартістю» [13, с. 609–611] лежить принцип прирівнювання рівновеликої кількості затраченої праці [14, с. 97].

Ф. Кене, який належав до фізіократів, розглядає капітал як такий, що складається з кількох груп «авансів»: основного капіталу у формі «первісних авансів», що включає худобу, споруди, знаряддя праці; основного капіталу у формі землевласницьких авансів – осушення, загородження та інші покращання якості землі; оборотний капітал, або «щорічні аванси» – заробітна плата сільськогосподарських працівників, насіння та інші видатки, що повторюються з року в рік [4]. Розглядаючи капітал в уречевленій формі, Ф. Кене писав про те, що останній – це не гроші, а ті засоби виробництва, за допомогою яких створюється «чистий продукт» [14, с. 166].

Представники класичної економічної школи, зокрема У. Петті, А. Сміт, розуміють капітал не лише як джерело накопичення багатства, грошову вартість чи матеріальні цінності, а й включають до його складових трудові навички та здібності працівника.

Поняттю «людська праця» особлива увага приділяється в працях У. Петті. За допомогою порівняльного методу він визначив кількість людської праці, що міститься у вартості товару, й відкрив протилежність економічних інтересів: із одного боку, найманих працівників як носіїв робочої сили та землевласників і капіталістів як власників основного капіталу – з іншого [34, с. 65]. У. Петті, будучи послідовним у своєму твердженні, що якість робочої сили є одним із найважливіших факторів збільшення багатства нації, пише, що «краще спалити продукт праці однієї тисячі людей, ніж допустити, щоб ці люди нічого не робили і, як наслідок, втрачали своє вміння працювати». У своїй роботі «Політична арифметика» Петті не тільки дав аналіз конкретної економічної ситуації на основі широкого використання фактичних даних, але й описав методи опосередкованого визначення величини тих чи інших показників, зокрема вибіркового методу, що, без сумніву, було важливо в умовах обмеженої кількості статистичних даних того часу. Використовуючи свій метод, Петті вперше виконав підрахунки національного доходу та національного багатства Англії. Варто відмітити, що в національне багатство вчений включав не тільки матеріальне багатство, але і грошову оцінку самого населення, що можна вважати першою спробою числового вираження людського капіталу [1].

А. Сміт трактує капітал як головну рушійну силу економічного прогресу. Згідно з його класифікацією, вперше окремо був

виділений людський капітал поряд із такими видами фізичного капіталу, як: 1) будь-якого роду корисні машини і знаряддя праці, що полегшують і зменшують працю; 2) споруди та будови, що забезпечують дохід; 3) поліпшення землі. Людський капітал при цьому розуміється як набуті та корисні властивості всіх членів суспільства, які можна розглядати так само, як механізм або засіб торгівлі, що полегшує трудовий процес і зменшує витрати праці [20, с. 177]. Сміт пише, що «більшу вправність і вміння працівника можна розглядати так само, як і машини та знаряддя виробництва, що скорочують або полегшують працю, і хоча й потребують певних витрат, але відшкодовують ці витрати разом із прибутком» [33, с. 171]. Окрім того, вчений наголошує на відмінностях в оплаті праці – чим більших зусиль та вмінь було докладено для виготовлення певного продукту, тим більшою повинна бути заробітна плата, в неї повинні включатися надбавка за додаткову складність та більшу майстерність працівника. Адже «здібності та таланти рідко можуть бути набуті при відсутності тривалих попередніх виправ, і вища вартість їх продукту часто являється лише цілком доцільним відшкодуванням того часу і праці, яку потрібно було затратити на їх набуття [32]». Таким чином, А. Сміт визначав джерелом багатства країни людську працю, наголошуючи на пріоритетності сфери виробництва в господарському розвитку нації.

Д. Рікардо визначає капітал як провідний фактор розвитку продуктивних сил суспільства, «частину багатства країни, яка використовується у виробництві і складається з їжі, одягу, інструментів, сировини, машин – усього необхідного для того, щоб привести в рух працю» [30, с. 455]. Накопичену в засобах виробництва працю робітників Рікардо також уважав капіталом. На основі свого аналізу він приходив до висновку, що в умовах капіталізму вартість товарів визначається працею, затраченою на їх виробництво. Науковець показав, що і земля, а не тільки фабричні засоби виробництва, створює вартість, що земельна рента створюється працею найманих працівників і обумовлена дією закону вартості. Тобто зростання кількості основного капіталу дедалі більше залежить від якості праці, властивості якої можуть бути розцінені як людський капітал, тому що саме вони зумовлюють зростання основного капіталу. Виходячи з трудової теорії вартості, вчений уважав джерелом ренти не саму природу, а людську працю.

У XIX – початку XX ст. притаманними для економічної науки є трактування людини чи її здібностей як капіталу. Таким чином, виокремлюються два основні підходи до розуміння взаємозв'язку між людиною, її здібностями та капіталом.

Прибічники першого підходу – Дж.-С. Мілль, Ж.-Б. Сей, А. Маршалл та ін. – не розглядали саму людину як капітал, а вважали, що капіталом можуть бути лише набуті здібності, які реалізуються в процесі праці. Автор теорії трьох факторів виробництва Ж.-Б. Сей теж приділяє увагу аналізу даного поняття. Він наголошує на тому, що «людина не народжується з тими здібностями і силами, які були б достатніми для виконання навіть найлегшої роботи. Ці здібності і сили можна розглядати як капітал, який утворився щорічним нагромадженням і послідовним збільшенням витрат на його виховання» [31, с. 59]. Розглядаючи професіоналізм та творчі здібності індивіда як чинники його продуктивної сили, яка сприяє збільшенню обсягів виробництва, вчений стверджував, що кошти, витрачені на виховання працівника, були витрачені продуктивно, тому що створили людину, що становить нагромаджений капітал [31, с. 43].

Дж.С. Мілль, аналізуючи чинники продуктивної праці, стверджував, що одним із таких елементів є майстерність і знання... самих робітників або тих, хто управляє ними [27, с. 214]. При цьому вчений наголошував на тому, що «саму людину... я не розглядаю як багатство. Вона становить собі мету, в ім'я якої існує багатство» [27, с. 139].

М. Блауг визначає людський капітал як приведену вартість минулих інвестицій, а не цінність людей самих по собі [36].

Особливу увагу заслуговує думка А. Маршалла про те, що здібності людини як засоби виробництва так само важливі, як і будь-який інший вид капіталу. Вчений прийшов до висновку, що мотиви, які «змушують людину акумулювати капітал у голові свого сина в процесі навчання», аналогічні мотивам, які «керують нею при нагромадженні матеріального капіталу для сина» [25, с. 79]. У той же час А. Маршалл стверджував: оскільки сама людина не є товаром, то науково необґрунтовано є й уся теорія «людського капіталу». Така позиція відомого вченого спричинила певну паузу в дослідженнях цієї теорії аж до 50-х – початку 60-х років XX ст. [12].

Натомість представники неокласичного напрямку вважали капіталом саму людину з набутими нею знаннями та здібностями до праці. Зокрема, Дж.Р. Мак-Куллох уважав можливим надати людині якостей капіталу: «Замість того щоб розуміти капітал як частину продукції промисловості, невласливу людині, який міг би бути застосований для її підтримки і сприяти виробництву, здається, не існує будь-яких обґрунтованих причин, за якими сама людина не могла би ним рахуватись, і дуже багато причин, за якими вона може бути розглянута як частина національного багатства, що формується» [41].

Одним із прибічників концепції людського капіталу був І. Фішер. Капітал, як він стверджував, є «корисним призначеним матеріальним об'єктом», і, відповідно, оскільки людина володіє цією характеристикою, послідовність у міркуваннях потребує їх включення в поняття капіталу. Більше того, майстерність індивіда не являється капіталом, а додатком до самого індивіда. Разом із тим, навчений індивід повинен бути включений до складу капіталу» [17].

Цікавився питаннями людського капіталу і німецький дослідник Ф. Ліст. Розрізняючи «мінові вартості» і «продуктивні сили», вчений на чільне місце ставив формування людського капіталу шляхом пізнання, засвоєння та примноження накопичених людством знань, ідей, винаходів, відкриттів, навичок професійної діяльності тощо. Відтак, важливого значення Ф. Ліст надавав розвитку освітнім, науковим, духовним та правовим закладів, мистецтва тих, хто керує судом та адміністрацією, в чийих руках освіта та релігійне виховання, хто розвиває науку, культуру тощо [14, с. 397].

Окремо можна виділити марксистський підхід. Із позицій капіталізму працівники повинні були продавати свою робочу силу, щоб отримати дохід (заробітну плату), носій та власник робочої сили – робітник розглядається не тільки як споживач блага, але й як носій вартості робочої сили в її капіталізованій формі. Маркс у своїй праці «Капітал» говорить про «корисну працю», затрачену протягом року. «Усі ці товари існують лише внаслідок того, що суспільно застосована праця була витрачена в різноманітно розгалуженій системі різних видів корисної праці. Тільки тому в їх загальній вартості вартість засобів виробництва, витрачених на їх виробництво, збереглась, знову з'явившись у новій» [23, с. 376]. Він пише: «Праця, яка має значення більш високої, більш складної праці в порівнянні із середньою суспільною працею, є проявом такої робочої сили, створення якої потребує більш високих витрат, виробництво якої потребує більше робочого часу і яке має тому більш високу вартість, ніж проста робоча сила. Якщо вартість цієї сили вища, то і проявляється вона в більш високій праці і уречевлюється тому за рівні проміжки часу в порівняно більш високих вартостях» [19]. Маркс називає творчі здібності людини «справжнім багатством», «головною продуктивною силою суспільства». Так, він писав: «Під робочою силою, або здатністю до праці, ми розуміємо сукупність фізичних і духовних здібностей, які має організм,

жива особистість людини й які пускає вона в хід кожного разу, коли виробляє які-небудь споживні вартості» [24, с. 165].

При тривалій еволюції наукових досліджень поняття «людський капітал», та і власне теорія людського капіталу, набули систематизованого вигляду відносно недавно – у 60-х роках минулого століття.

Термін «людський капітал» уведений у науковий обіг як мінімум із 1962 р. австрійським та американським економістом Фріцом Махлупом [26]. Учений пропонує розрізняти первинні та вдосконалені здібності. «Невдосконалену працю, – пише він, – потрібно відрізняти від вдосконаленої, що стала більш продуктивною завдяки вкладенням, які збільшують фізичну та розумову здатність людини. Подібні вдосконалювання і складають людський капітал [40, с. 419]». Загалом, Махлуп трактує капітал як категорію здібностей, що формуються в процесі освіти. Згідно з англосаксонським трактуванням, поняття освіти та здібностей він розподілив їх на вісім груп: освіта домашня, освіта шкільна, набуття досвіду на роботі, приписи Церкви, тренування у збройних силах, освіта через телебачення, самоосвіта, знання з досвіду. Таке тлумачення є дещо обмеженим, адже поняття людського капіталу не може розглядатися без його комплексного економічного та соціального взаємозв'язку з іншими формами розвитку здібностей і мати відношення лише до формального навчання.

Загального визнання набула теорія людського капіталу завдяки розробкам представників чиказької школи – Т. Шульца та Г. Беккера, які стали лауреатами Нобелівської премії за дослідження в цій царині.

Так, Шульц стверджував, що у виробництві взаємодіють два фактори: фізичний капітал (засоби виробництва) і «людський капітал» (здобуті знання, навички, енергія), що можуть бути використані у виробництві товарів і послуг [12]. Під поняттям «людський капітал» учений розумів накопичені в країні затрати на відтворення робочої сили незалежно від джерела їх покриття. Крім того, він уважав, що людський капітал володіє необхідними ознаками виробничого характеру, має властивість накопичуватись і відтворюватись на оновленій основі [5]. Т. Шульц та його учні довели, що американська економіка впродовж тривалого часу отримувала вищі прибутки від людського капіталу, аніж від уречевленого. Формування та розвиток людського капіталу науковець вбачав у розвитку здібностей та знань, які надаються шкільною освітою, навчанням на робочому місці, зміцненням здоров'я і зростаючим запасом економічної інформації [43, с. 64].

Але основний вклад у розвиток теорії людського капіталу зробив американський вчений Г. Беккер. В одній з його основних наукових публікацій з теорії людського капіталу зазначено, що людський капітал є схожим до матеріальних засобів виробництва: можна інвестувати в людський капітал (через освіту, професійну підготовку, лікування), і виробіток буде частково залежати від норми прибутку даного людського капіталу. Таким чином, людський капітал є засобом виробництва, додатково інвестування в який приносить додатковий виробіток. Людський капітал є замінним, але він не може бути переданим, як земля, робоча сила чи основний капітал. Отже, матеріальні форми капіталу, що приносять дохід та інші корисні результати протягом тривалого періоду – не єдині. Навчання та витрати на освіту та медичне обслуговування – також капітал, тому що він збільшує заробіток, покращує здоров'я. Таким чином, економісти розцінюють витрати на освіту, професійну підготовку та медичне обслуговування як інвестиції в людський капітал. Він носить назву «людський капітал», тому що люди не можуть бути відділені від своїх знань, вмінь, здоров'я та цінностей так, як вони можуть бути відділені від своїх

фінансових та матеріальних активів [29, с. 6]. У своїй фундаментальній праці «Людський капітал: теоретичний і емпіричний аналіз» Г. Беккер виявляє та підтверджує зв'язок між людським капіталом та доходами його носіїв. Тобто, приймаючи рішення про інвестиції в освіту, здоров'я чи професійну підготовку, людина свідомо збільшує свій капітал, орієнтуючись на окупність та прибутковність цих заходів у майбутньому [38].

У продовження теорії ґрунтовні дослідження проблем накопичення матеріального багатства та передумов його відтворення були проведені американським ученим Дж. Кендріком, який уважав, що людський капітал – це накопичені наукові знання людини, які матеріалізуються в новій технології. Розширена концепція включає в себе і вкладення в здоров'я людини [15].

Людський капітал «складається з набутих знань, навичок, мотивації й енергії, якими наділені людські істоти і які можуть використовуватися впродовж певного часу з метою виробництва товарів та послуг», – зазначав У. Боуен, досліджуючи проблеми накопичення та розвитку людського капіталу [39].

Л. Туроу, узагальнивши перші дослідження людського капіталу в якості вихідного поняття, дає наступне його визначення: «Людський капітал представляє собою здатність людей виробляти предмети та надавати послуги» [44, с. 15]. У даному визначенні збережено класичну традицію на визнання важливості ролі здібностей до праці. Але серед здібностей Л. Туроу виділяє генетично закладену економічну здатність. «Економічна здатність, – зазначає вчений, – представляє собою не просто ще одне виробниче вкладення, яким володіє індивідуум. Економічна здатність впливає на продуктивність усіх інших вкладень» [44, с. 48]. Звідси випливає важливе положення про необхідність єдності життєдіяльності як джерела формування і накопичення людського капіталу. «По суті, – відмічає Л. Туроу, – споживання, виробництво та інвестування представляють собою спільні продукти діяльності людини по підтриманню життя» [44, с. 125].

Майже одночасно з представниками чиказької школи теорією людського капіталу зацікавились і західноєвропейські вчені.

Так, у передмові до видання «Інвестиції в людей: економіка якості населення» Е. Бойтхер пояснює основні передумови «німецького економічного дива» (післявоєнного відродження західнонімецької економіки): «За умови зруйнування матеріального капіталу, але збереження суб'єктивних знань людей, накопичених знань у бібліотеках та розуміння їх цінності вдалося за відносно обмежений відрізок часу відтворити втрачений капітал» [44, с. 7].

Він зазначає, що володіння людським капіталом є набагато важливішим, ніж володіння матеріальним капіталом, оскільки перший виступає передумовою кваліфікованого застосування матеріального капіталу. Не можна не погодитися з висновками вченого і про те, що людина, яка хоче збільшити своє матеріальне багатство, матеріальний капітал, має спочатку інвестувати у свої знання, навички та здібності. Водночас той, хто вже володіє матеріальним капіталом, має ризик його втратити, якщо не буде оновлювати свої знання, підтримувати своє здоров'я, розвивати здібності, тобто постійно інвестувати в людський капітал.

Дж. Долан та Д. Ліндсей під людським капіталом розуміють «капітал у вигляді розумових здібностей, отриманих через формальне навчання чи освіту, або ж через практичний досвід» [37, с. 256, 445].

Не всі концепції чи теорії були доведені до методик оцінювання вартості людського капіталу, що й досі викликає багато дискусій. Але найвідоміші методологічні засади обґрунтування процента (ренти чи іншої винагороди) за використання людського капіталу можна навести з виділенням таких етапів становлення теорії людського капіталу (табл. 1).

Водночас у наукових дослідженнях учених країн пострадянського простору, зокрема Росії, проблемам людського капіталу довгий час не приділялось належної уваги. Лише в 70-80 роках ХХ ст. з'явилися окремі публікації, в яких критично осмислювались «буржуазні» концепції людського капіталу та економіки освіти з позиції політичної економії соціалізму.

У 90-х роках у Росії з'явилась низка монографій, основними темами яких були дослідження з теорії людського капіталу: роботи М. Критського, Р. Капелюшнікова, С. Дятлова, А. Добриніна. Критський вважає, що людський капітал – це «всезагально-конкретна форма людської життєдіяльності, що асимілює попередні форми (споживчу та виробничу) та здійснена як підсумок руху людського суспільства до його сучасного стану» [9].

А.І. Добринін та С.А. Дятлов розглядають людський капітал як визначений історичний тип господарюючого суб'єкта: «Людський капітал – сукупність усіх атрибутивних якостей та властивостей, виробничих здібностей та сил, функціональних ролей та форм, що розглядаються з позиції системної цілісності та адекватних сучасному стану суспільства, ... включених у систему ринкової економіки в якості провідного творчого фактора суспільного виробництва» [10, с. 163]. На думку науковців, виникнення людського капіталу можливе лише в постіндустріальному суспільстві, де на перший план висувуються наукові знання й інформація та створюється нове соціальне середовище життя. У той же час під людським капіталом вони розуміють, з одного боку, форму вираження виробничих сил людини, з іншого – грошову оцінку сформованої в результаті інвестицій у людину його потенційної можливості приносити прибуток [11, с. 15, 76]. У цілому визначення А.І. Добриніна та С.А. Дятлова виглядає наступним чином: «Людський капітал – це сформований у результаті інвестицій і накопичений людиною певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, які цілеспрямовано використовуються в тій чи іншій сфері суспільного виробництва, сприяють зростанню продуктивності праці та ефективності виробництва і тим самим впливають на ріст заробітків (доходів) даної людини» [11, с. 26].

Р. Капелюшников одним із перших російських учених трактував людський капітал з урахуванням мотивації та енергії індивіда, підтверджуючи таким чином висновки Г. Боуена: «Наявний у кожного запас знань, здібностей та мотивацій складають капітал, так як їх формування потребує відвернення засобів на шкоду поточному споживанню, але при цьому вони слугують джерелом підвищення продуктивності та заробітків в майбутньому» [30, с. 287].

В українській економічній думці публікації з цієї проблеми почали з'являтися з кінця 90-х років. О.А. Грішнова однією з перших вітчизняних учених ґрунтовно дослідила проблеми формування та розвитку людського капіталу на різних рівнях: сім'ї, мікроекономічному (підприємство), мезоекономічному (регіон) і макроекономічному (країна) рівнях [8], а також визначила (відповідно до рівнів) основні чинники його зростання.

Тією чи іншою мірою окремі аспекти людського капіталу вивчають інші українські економісти: В.П. Антонюк, В.В. Близнюк, О.М. Бородіна, Е.М. Лібанова, Н.С. Маркова, Ж.В. та В.Г. Поплавські, Л.К. Семів, С.Й. Вовканич, А.А. Чухно та ін.

Водночас дотепер немає однозначності в трактуванні людського капіталу. Найбільш поширені визначення цього терміну наведено в табл. 2.

Очевидно, що відмінності в методологічних засадах аналізу людського капіталу полягають у наступному:

– по-перше, у виокремленні складових людського капіталу. Більшість дослідників виділяють два його компоненти: інтелектуальний капітал та капітал здоров'я. Рідше виокремлюють також мобільність, мотивацію, інформованість, зовнішність.

– по-друге, у сфері використання людського капіталу. Найчастіше таку сферу обмежують економічною діяльністю, зокрема продуктивною роботою на підприємстві для зростання його доходів, а також доходів носія людського капіталу. Деякі науковці не звужують область використання людського капіталу, вважаючи такою і повсякденне життя.

Крім того, не всі наведені визначення можна використати з метою управління людським капіталом та його оцінювання. Адже в більшості з них відсутні ознаки основного терміна «капітал», що в спеціальній літературі при певних відмінно-

Таблиця 1

Розвиток теоретико-методологічних засад дослідження людського капіталу

№	Напрямок/школа	Основоположна теорія	Концепція визначення вартості праці – винагороди за використання людського капіталу
1	Школа класичної політичної економії (Ф. Бастіа)	Теорія послуг	Цінність товару (у тому числі праці) визначається відношенням двох послуг – власника виробничого капіталу та найманого працівника; послуга – будь-яке зусилля, що зберігає зусилля інших
	Школа класичної політичної економії (Н. Сеніор)	Теорія «пожертв»	Капітал – «пожертва» капіталіста; праця – «пожертва» працівника. Заробітна плата визначається виходячи з частки прибутку капіталіста, що не спрямовується в інвестиції
	Школа класичної політичної економії (Ж.-Б. Сей)	Теорія факторів виробництва	Праця – один із факторів виробництва; як і інші фактори, надає «корисну послугу» за винагороду – заробітну плату
	Школа класичної політичної економії (А. Сміт, Д. Рікардо, Дж.С. Мілль)	Трудова теорія вартості	Праця – основа вартості товару; заробітна плата – винагорода працівника, частина створеної додаткової вартості, мірою вартості є витрачений робочий час
Соціалістичні вчення (К. Маркс, Ш. Фур'є)			
3	Австрійська школа граничної корисності (К. Менгер, Е. Бем-Баверк)	Теорія ціноутворення, Теорія цінності, теорія граничної корисності	Цінність працівника вимірюється величиною граничної корисності його праці
4	Чиказька школа (А. Маршал, Г. Беккер, Т. Шульц)	Теорія людського капіталу	Людський капітал – здібності людини, що можуть приносити їй дохід, так само важливі у виробництві, як і інші види капіталу. Об'єкт оцінювання – інвестиції в здоров'я, освіту

стях трактується переважно як запас, що може приносити доход [12; 42]. На цій основі, використовуючи методологічні засади аналізу фізичного капіталу, до яких на сьогодні, по-перше, уже немає заперечень, а по-друге, їх можна використати для оцінювання основного поняття, буде доцільним запропонувати таке визначення людського капіталу:

Людський капітал – вартість існуючих та набутих трудових можливостей працівника (його продуктивної сили), використання яких має приносити їй власнику відповідні доходи.

Таке визначення має в основі збереження ознак двох складових категорій – «людина» та «капітал». Таким чином, задаються основи для розгляду численних методів оцінювання і регулювання використання людського капіталу на різних рівнях усупільнення праці.

Висновки. Із позицій еволюції теоретико-методологічних засад досліджень, близьких до сучасної теорії людського капіталу, встановлено, що сутнісні характеристики концепції «людський капітал» значною мірою розвинені під впливом зростаючих потреб власників капіталу в праці високої якості та конфліктності інтересів роботодавців і працівників із приводу об'єктивного визначення винагороди за використання праці різної кваліфікації. Надаючи змісту заробітній платі відсотка за використання праці, що покладено в основу ранніх досліджень проблем праці, зокрема у роботах У. Петті, А. Сміта та багатьох інших відомих учених, із розвитком виробництва трансформувались також підходи до формалізації впливу його факторів на результати виробництва. Доведено, що найбільшою мірою розвиток таких ідей відображено у факторній теорії та її сучасних модифікаціях, доведених до рівня виробничих функцій, в якій фактор «праця» поступово змінюється на фактор «людський капітал».

Установлено, що незважаючи на наукове визнання важливості оцінки людського капіталу, доведеного внаслідок три-

валих наукових дискусій до рівня теорії людського капіталу, обґрунтованої нобелівськими лауреатами

Т. Шульцом та Г. Беккером, методичні засади його вартісної оцінки все ще залишаються дискусійними. Розглядаючи людський капітал із позиції системного аналізу його складових (здібностей, знань, моральності та інших характеристик працівників), у сучасних дослідженнях людського капіталу акцентується увага на потребі вдосконалення умов формування та пошуку факторів покращення його відтворення. Разом із тим на рівні підприємств, що є основною сферою узгодження інтересів власників фізичного та людського капіталу, а отже, і основою формування відносин розподілу створеного продукту з визначенням пропорцій, що можуть бути отримані за використання людського та фізичного капіталу, концепція та методичні засади оцінювання людського капіталу все ще залишаються недостатньо розвиненими. Акцентування уваги на соціальних аспектах відтворення людського капіталу стримує практичний інтерес до використання цієї концепції в економічних відносинах, особливо на мікроекономічному рівні, що знижує ефективність і аргументованість діалогу сторін та стримує поширення економічних засад з удосконалення структури капіталу на підприємствах

Література:

1. Агапова И.И. История экономической мысли: курс лекций / И.И. Агапова // Электронная библиотека Князева – Москва: ЭКМОС, 1998 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ebk.net.ua/Book/IemAgarova/10.htm>.
2. Антонюк В. Головні напрями зміцнення соціально-економічних основ формування людського капіталу в Україні / В. Антонюк // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 2. – С. 39–47.
3. Аристотель: Сочинения: в 4-х т. / Ред. В.Ф. М. Асмус. – Москва: Мысль, 1976. – Т. 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://qps.ru/4G38V>.

Таблиця 2

Основні визначення поняття «людський капітал»

Автор	Визначення поняття «людський капітал»
В. Антонюк	Такі якості людини, як нагромаджені продуктивні здібності, знання, володіння інформацією, здоров'я, мотивація і мобільність, які вона використовує в економічній діяльності для виробництва товарів, надання послуг та які забезпечують їй отримання прибутку [2, с. 40]
О. Бородіна	Сукупність проінвестованих суспільно доцільних виробничих та загальнолюдських навичок, знань, спроможностей, якими володіє людина, які їй належать та невіддільні від неї, тобто злиті з живою особистістю і практично використовуються у повсякденному житті [6, с. 51]
Н. Головай	Передусім специфічний ресурс у вигляді спеціальних знань, навичок та вмінь, які використовуються у виробничо-господарській діяльності підприємства з метою отримання доходу або створення певних інноваційних процесів для послідуочого виробництва якісно нових товарів, послуг та створення інших ноу-хау [7, с. 133]
О. Грیشнова	Економічна категорія, яка характеризує сукупність сформованих і розвинутих унаслідок інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, що перебувають у їхній власності, використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливають на зростання доходів (заробітків) свого власника та національного доходу [8, с. 16]
Т. Кір'ян	Соціально-економічна категорія, похідна від категорій «робоча сила», «трудові ресурси», «трудоий потенціал», «людський фактор», у загальному вигляді його можна розглядати як сукупність належних працівникові природних здібностей (здоров'я, творчі схильності тощо), а також самостійно нагромаджених (набутих у результаті життєвого досвіду) та розвинутих ним унаслідок інвестування в освіту, професійну підготовку та оздоровлення [16, с. 73]
Н. Маркова	Сукупність знань, навичок, творчих здібностей, а також здатність власників та співробітників наукоємної праці відповідати вимогам і завданням підприємства [22, с. 45]
Л. Михайлова	Оцінка потенційної здатності особистості приносити дохід. Застосовуючи цей підхід, можна охарактеризувати людський капітал як здатність до більш ефективного виробництва продукції вищої якості за рахунок вищої продуктивності праці [28]
Л. Шевчук	Капітальні ресурси суспільства, вкладені в людей, людину чи як можливості людини брати участь у виробництві, творити, будувати, створювати цінності, поняття людського капіталу розкривається як частина сукупних знань, здібностей і кваліфікацій носіїв робочої сили, яка здатна приносити дохід, тобто яка використовується для виробництва товарів і послуг [35]
Т. Яшук	Ті знання, вміння, навички та приваблива (чи не дуже) зовнішність, які людина здобула шляхом освіти, професійної підготовки, практичного досвіду і завдяки яким вона може надавати послуги іншим людям [21]

4. Березин И. Очерки по истории экономической мысли / И. Березин. – М.: RISK, 1993. – 102 с.
5. Богдановский В. Труд и занятость в сельском хозяйстве / В. Богдановский // Вопросы экономики. – 2005. – № 6. – С. 72–83.
6. Бородіна О. Людський капітал як основне джерело економічного зростання / О. Бородіна // Економіка України. – 2003. – № 7. – С. 48–53.
7. Головай Н.М. Вкладення в людський капітал і заробітна плата: обліковий аспект / Н.М. Головай // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. Спец. вип. «Управління людськими ресурсами: проблеми теорії та практики». – К.: КНЕУ, 2007. – Т. 1. – Ч. 1. – 520 с.
8. Грішнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О.А. Грішнова. – К.: Знання, КОО, 2001. – 256 с.
9. Дерябина М. Институциональные аспекты постсоциалистического переходного периода / М. Дерябина // Вопросы экономики. – 2001. – № 2. – С. 108–114.
10. Добрынин А.И. Производительные силы человека: структура и формы проявления / А.И. Добрынин, С.А. Дятлов, В.А. Коннов, С.А. Курганский – СПб.: СПбУЭФ, 1999. – 209 с.
11. Дятлов С.А. Основы теории человеческого капитала / С.А. Дятлов. – СПб.: СПбУЭФ, 1994. – 154 с.
12. Економічна енциклопедія: у 3-х т. Т. 3 / Редкол. С.В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. – К.: Академія, 2002. – 952 с.
13. Избранные произведения мыслителей стран Ближнего и Среднего Востока IX–XIV вв. / Под ред. С.Н. Григорян. – М.: Соцэкгиз, 1961. – 634 с.
14. Історія економічних учень: [підручник]: у 2-х ч. Ч. 1 / За ред. В.Д. Базилевича; 2-ге вид., випр. – К.: Знання, 2008. – 567 с.
15. Кендрик Дж. Совокупный капитал США и его формирование / Дж. Кендрик; общ. ред. и редисл. А.И. Анчишкина. – М.: Прогресс, 1978. – 275 с.
16. Кір'ян Т. Людський капітал в історії економічної думки / Т. Кір'ян // Економіка України. – 2008. – № 9. – С. 64–73.
17. Корицкий А.В. Обзор дискуссии среди экономистов XIX–XX веков по теоретическим подходам к анализу человеческого капитала / А.В. Корицкий // Введение в теорию человеческого капитала [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://udik.com.ua/books/book-276/chapter-8712/>.
18. Лебедева Ю.В. Инвестиции в человеческий капитал и экономический рост / Ю.В. Лебедева // Проблемы современной экономики. – 2010. – № 2 (34) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=3083>.
19. Леонова С.В. Ідентифікація і оцінювання трансформації потенціалу працівників в людський капітал промислового підприємства: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / С.В. Леонова; ДВНЗ «Ужгород. нац. ун-т». – Ужгород, 2013. – 23 с.
20. Людський капітал України: демографічні передумови та соціально-економічні чинники формування: [кол. монографія] / За ред. Д.П. Мельничука. – Житомир: ЖДТУ, 2014. – 317 с.
21. Людський капітал України: стан, проблеми, перспективи відтворення: [монографія]: у 2-х ч. / Наук. ред. В.М. Лич. – К.: КНУБА, 2009. – Ч. 1. – 224 с.
22. Маркова Н. Дослідження тенденцій формування інтелектуальних складових людського капіталу / Н. Маркова // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 3.
23. Маркс К. Капітал / К. Маркс; пер. с нем. И.И. Степанова-Скворцова. – Ленинград: Печатный двор, 1952. – Т. 2 – 478 с.
24. Маркс К. Капітал. Критика політичної економії / К. Маркс, Ф. Енгельс // Твори; пер. з 2-го рос. вид. – К.: Держполітвидав УРСР, 1963. – Т. 23. – 847 с.
25. Маршалл А. Принципы экономической науки: в 3-х т. / А. Маршалл. – М.: Прогресс, 1993. – Т. 3. – 226 с.
26. Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США / Ф. Махлуп. – М.: Прогресс, 1966. – 462 с.
27. Милль Дж.С. Основы политической экономии и некоторые аспекты их приложения к социальной философии: в 3-х т. / Дж.С. Милль – М.: Прогресс, 1980. – Т. 1. – 496 с.
28. Михайлова Л.І. Людський капітал: формування та розвиток в сільських регіонах: [монографія] / Л.І. Михайлова. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 388 с.
29. Плотников И. Меркантилизм / Под ред. и со вступ. ст. И.С. Плотникова. – М.: Директ-Медиа, 2007 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.elib.org.ua/economics/ua_readme.php?subaction=showfull&id=1102593768&archive=&start_from=&ucat=7&category=7.
30. Рикардо Д. Начала политической экономии / В. Петти, А. Смит, Д. Рикардо, Дж. Кейнс, М. Фридмен // Классика экономической мысли. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. – С. 403–474.
31. Сей Ж.-Б. Трактат о политической экономии / Ж.-Б. Сей // 25 ключевых книг по экономике; пер. с фр. А. Бейтона [и др.]. – Челябинск: Урал LTD, 1999. – 559 с.
32. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит // Institutional repository National Mining University of Ukraine [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/70320/e6586e522c5a3fb3904b8f70ac939826.pdf?sequence=1>.
33. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / А. Сміт; пер. з англ. – К.: Port-Royal, 2001. – 590 с.
34. Стюарт Т. Богатство от ума: Деловой бестселлер / Т. Стюарт; пер. с англ. В.А. Ноздриной. – Минск: Парадокс, 1998. – 352 с.
35. Шевчук Л.Т. Втрати людського капіталу в Україні: понятійно-категорійний апарат і концептуальні положення / Л.Т. Шевчук // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. – Львів: ІРД НАН України, 2007. – Вип. 3 (65). – С. 9–27.
36. Щетинин В.П. Человеческий капитал и неоднозначность его трактовки / В.П. Щетинин // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – № 12. – С. 42–49.
37. Яремко І.Й. Людський потенціал як капітал підприємства: обліковий аспект / І.Й. Яремко // Економіст. – 2004. – № 2. – С. 70–74.
38. Becker G.S. Human Capital: a theoretical and empirical analysis, with special reference to education / G.S. Becker. – 3rd ed. – Chicago, The University of Chicago Press, 1993. – 390 p.
39. Bowen H.R. Investment in Human Capital and economic Growth: Perspectives on Economic Growth / H.R. Bowen – N.Y., 1968. – 105 p.
40. Machlup F. The Economics of information and Human Capital / F. Machlup. – Princeton, 1984. – 226 p.
41. McCullox J.R. The Principles of Political Economy / J.R. McCullox. – AlexMurrey&Son, 1870 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bestbook.ru/userfiles/books/pdf/Pages%20from%20Odegov_T1-2.pdf.
42. Menger C. Zur Theorie des Kapitals // The Online Library of Liberty [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.webcitation.org/68gd15kBN>.
43. Shultz T. Investment in Human Capital. / T. Shultz – N.Y.; L., 1971. – 272 p.
44. Thurow L. Investment in Human Capital. / L. Thurow. – Belmont, 1970. – 121 p.

Трофимчук Т.М. Генезис теории человеческого капитала

Аннотация. В статье рассмотрены основные этапы становления теории человеческого капитала. Приведены основные определения понятия «человеческий капитал» в трудах украинских экономистов. Сформулировано определение основополагающего понятия с возможностью применения его в практике управления оценкой человеческого капитала.

Ключевые слова: человеческий капитал, теория человеческого капитала, школы экономики.

Trofimchuk T.M. The genesis of the human capital theory

Summary. The main stages of human capital theory are considered. The basic definition of «human capital» in the works of Ukrainian economists is shown. The definition of the fundamental concepts capable of applying it in practice management assessment of human capital is formulated.

Keywords: human capital, human capital theory, schools of economic thought.